

ÚVODEM: STŘEDOVĚK V NÁS

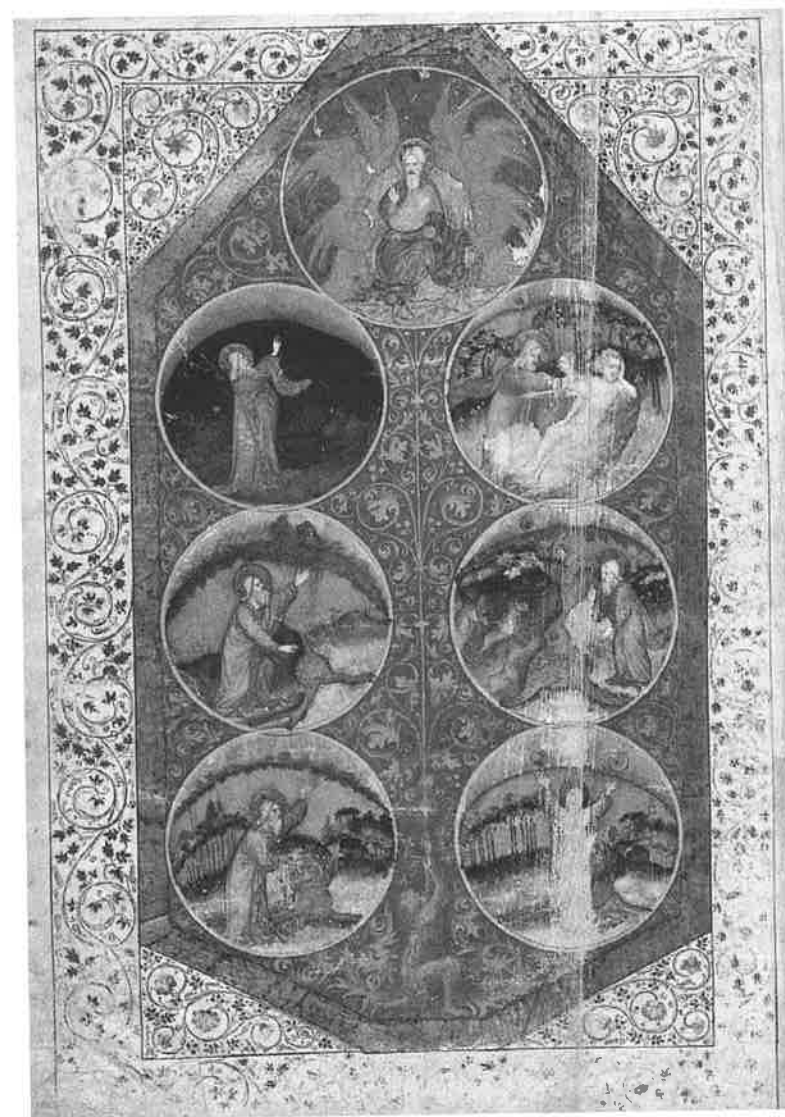
Středověký svět, který se v této knížce pokouším zvláštním způsobem zpřítomnit, není světem kolem nás. Prostředí, v němž žijeme, se v mnoha ohledech změnilo. Krajina ztratila svůj tradiční ráz, zemi pokryly tisíce čtverečních metrů betonu a asfaltu, volný obzor přerušily do nekonečna se táhnoucí dráty elektrického vedení. Kdyby se středověký člověk zázrakem ocitl v našem světě, připadal by mu na první pohled cizí. Nebylo by v něm nic, o co by se mohl opřít, vyjma kostelů. I ty by ale až na výjimky našel zavřené a pro věřící nepřístupné. A přece, pokud by se středověkému člověku podařilo najít společnou řeč s člověkem moderním a pokud by se mu podařilo proniknout do nitra moderní civilizace, jak se o to pokoušejí antropologové při zkoumání tradičních společností, začal by pozvolna zjišťovat, že i přes šest či sedm století naplněných nástupem moderního státu a industrializací hospodářské výroby zůstalo v lidském uvažování a jednání mnoho z onoho zdánlivě zmizelého středověku.

Sociální problémy, s nimiž se potýkáme na prahu 21. století, byla nucena řešit již evropská společnost přinejmenším od 13. a 14. století. Dodnes však na ně nenalezla řešení. Regulace trhu, regulace cen a mezd, k nimž sahá i moderní liberální stát v podobě stanovení minimální mzdy, úrokových sazeb či různých daňových opatření pro jednotlivé komodity, má své kořeny v pozdním středověku. Tehdy jak panovníci, tak městské rady přistupovaly v souvislosti s morovými depresemi, resp. s radikálním poklesem populace, k regulacím minimálních či maximálních cen potravin či maximálních mezd námezdních dělníků.¹⁾ Ve stejných dobách zároveň vymýšlely ekonomické pobídky, jež měly přivést venkovany do měst a cizince se svými specifickými právními a řemeslnými zvyklostmi do zpustlých a nově osídlovaných oblastí. Všechny tyto pobídky měly nahradit demografickými či přírodními katastrofami oslabenou populaci a zaplnit vylidněný pracovní trh, obdobně jako tomu bylo po druhé světové válce v západních společnostech zdecimovaných válkou. Na rozdíl od dnešní doby však středověká městská civilizace nekladla na příchozí cizince tak silné asimilační nároky. Lidé si

uchovávali svoji vlastní kulturu a zvyklosti, aniž by je kdokoli (vyjma vztahu k židovským přestěhovalcům a romským kočovníkům)²⁾ považoval za nebezpečné pro původní většinovou společnost.

Se středověkým člověkem nás ale nespojují pouze obecné civilizační problémy, nýbrž i mentální výbava a každodenní uvažování. Z hlediska vztahu k času, prostoru, dětem a starým lidem, v emocionalitě pocitů osamění, strachu a úzkosti, neuchopitelnosti smrti, věčnosti či zániku, v otázce chatrnosti naší paměti, či naopak ve využívání nacionalismu a historismu v praktické politice (srov. 7. kapitolu), kdy dějiny hrají roli argumentů, tedy z hlediska problémů, jimž je věnována tato kniha, provokativně nazvaná *Středověk v nás*, se chováme a cítíme obdobně, někdy dokonce úplně stejně jako naši jen zdánlivě vzdálení předci. Mnohdy nás odlišuje jen jediné: že neměli na celý život jednou dané jméno. I oni ale vnímali, stejně jako my, že doba, v níž žijí, se liší od ideálních představ (srov. 9. kapitolu), které v nich byly zasuty (lhotejně, zda byli intelektuály, či naopak analfabety), podléhali snům a iluzím a až na výjimky se nakonec chovali tak, jak to většinová společnost – někdy zcela pokrytecky – předepisovala.

Středověk je v nás ukryt stejně hluboko jako sen, jenž nám v noci vytanul odkudsi z nevědomí. V mnoha případech je možná naše mentální ustrojení ještě mnohem starší, avšak teprve středověk nám ho umožňuje prostřednictvím dochovaných pramenů detailně zachytit a sledovat zákoutí lidské duše a lidského konání v jejich nepřetržité pestrosti. Dlouhý středověk, o němž opakovaně dodnes uvažuje Jacques Le Goff, mávnuv rukou nad pomíjivostí a nemoderností renesance,³⁾ ve skutečnosti trvá do našich dnů a zůstává každodenní součástí našeho života. Středověk není všude kolem nás, jak kdysi napsal a na případě architektury a některých nereflektovaných projevů lidského chování ukázal Horst Fuhrmann,⁴⁾ ale je hluboce usazen v nás samotných. Mnohdy pouze pokračujeme v jednání, jež bylo středověkým lidem vlastní, jindy se klopotně vracíme k tomu, co středověk stvořil, aniž bychom si toho ale byli vůbec vědomi. V některých svých projevech, věrme nebo nevěrme, byl středověk dokonce ještě modernější a svobodnější než naše současnost, nebo se od ní příliš nelišil. Výdobytky, které považujeme – vedeni vírou v modernu – za pokrok, mají kořeny právě ve středověku. Středověký člověk je na rozdíl od nás ale pouze užíval a mnohem méně reflektoval. Někdy to bylo způsobeno tím, že příliš předmoderní společnosti byly všeobecně ctěné a uznávané autority

1. Stvoření světa.

a kategorie, jindy prostě člověk rezignoval před relativizováním řádu, který nemohl změnit. Nástup osvícenského racionalismu tento řád rozrušil a na místo středověku postavil všespasitelný pokrok, jenž stál na hliněných nohou. Přitom ani osvícenská racionalita nedokázala středověk v nás zcela rozrušit a ponechala nám možnost k nekonečnému uvažování o kořenech našeho bytí.

Na první pohled by se mohlo zdát, že naše vnímání času se od toho středověkého zásadně liší. Ve středověku, prodchnutém náboženskými představami, měl pozemský čas svůj počátek i svůj konec, sice podbarvený eschatologickou nadějí, zároveň však protemnělý hrozbou posledního soudu a věčného zatracení. Čas onoho světa, lhotejno zda v podobě ráje či pekla, byl naopak kategorií věčnou, tedy stejně jako Bůh, majitel času pozemského. Muka zatracenců byla teology a mravokárci líčena jako nesmírná bolest v mnoha podobách, jež často zrcadlově odrážela provinění hříšníků během jejich pozemského života a především v jejich bezkonečné opakovatelnosti. Pozemský svět, v němž pro většinu lidí čas plynul v periodických cyklech, ovlivněných střídáním ročních období, které se rok co rok s klimatickými výkyvy vracely, tak v představách středověkých lidí pokračoval i na onom světě. Oproti modernímu člověku byl ale pozemský čas ve středověku mnohem více než v industrializované společnosti ovlivňován agrárním cyklem a střídáním dne a noci. Světlo, ona drahocenná esence, jež v nazírání teologů a filozofů nabírala až estetické povahy, tak určovalo nejen míru denní námahy, ale i možnost trávení volného času, jehož neměl středověký člověk rozhodně nazbyt. Pracovní den středověku ale nebyl sevřen – jako je tomu dnes – do osmihodinového intervalu, nýbrž byl ovlivňován ranním jasnem a večerním šerem. Ani ve středověku však nepanovala naprostá libovůle, neboť v praxi se především v cechovním systému řemeslné výroby uplatňovaly dva druhy časů: letní a zimní – při prvním se pracovalo někdy i dvanáct až třináct hodin, v chladných měsících naopak devět či deset.⁵⁾ Především nedočkaví tovaryši, kteří se třásli na mistrovská místa a neváhali vyměnit mladou milenku za starou mistrovou, si přesto mnohdy vydobyli úředně kontrolované přestávky na občerstvení, jež při absenci hodin v dílnách a domácnostech určoval svým zvukem kostelní či radní zvon, někdy vyrobený speciálně k tomuto účelu. A to se v německých oblastech tovaryši navíc pokoušeli prosadit tzv. modré pondělí, neboť chtěli po příliš krátké neděli alespoň pár hodin lenořit a odpočívat. Pokud bychom se ale domnívali, že tovaryši

a ostatní manuálně pracující dělníci byli během roku přetěžováni prací a neznali volných dnů, pak bychom se mýlili. Moderní počet přibližně dvou set padesáti pracovních dní, s volnými sobotami a nedělami, jenž se v našem prostředí plně prosadil až v sedmdesátých letech 20. století, totiž není žádným výdobytkem moderního sociálního státu, nýbrž neuvědomělým pohledem nazpět. Ani ve středověku, jenž světil neděle a svátky jako dny odpočinku, kdy je třeba vzdávat úctu Bohu, se totiž nepracovalo více než dvě stě šedesát dní.⁶⁾ Samozřejmě ale záleželo na tom, zda zasvěcené svátky připadly v daném roce na neděli. S dodržováním pracovního klidu sice bývali někteří podnikavci poněkud na štíru, jak o tom víme z řady udání spolufarníků, kteří si pečlivě hlídali své sousedy, zda z jejich dílem a krámků v neděli a ve svátek nevychází pracovní lomoz, avšak v obecné rovině můžeme tvrdit, že středověcí lidé, především ve městech, skutečně nepracovali více dní v roce než my. To, o co usilovalo sociální hnutí od konce 19. století, tedy snaha snížit počet pracovních dní a hodin, jež neúměrně narostly v důsledku překotné industrializace, na niž se nedostávalo pracovních sil, bylo ve středověku běžné. Pracovní zatížení československé společnosti v době komunistické „modernizace“ v padesátých a šedesátých letech 20. století s pracovními sobotami, jejichž počet sice postupem doby klesal, až se těsně před pádem režimu dostal na minimum,⁷⁾ bylo mnohem vyšší než v době Karla IV. Pokrokem jsme se při budování nové společnosti dostali tam, kde jsme již dávno byli, aniž by to modernizátoři tušili.

Na venkově a v privátní sféře ale ve středověku ona možnost strávit den jinak než prací patrně nebyla tak jednoznačná, neboť především služebný personál, čeledíní, děvečky, pasáccí či všemožní sluhové byli závislí na vůli svých chlebodárů. Obdobně jako dnes se ale i ve středověku nechtělo všem lidem dennodenně pracovat. Poprvé z anglického prostředí 14. a 15. století známe nařízení proti takovýmto „ležákům“, kteří mají být donuceni k práci. V pozdějších staletích dokonce byly zřizovány i domy nucené práce, v nichž byli vedeni k práci jak odsouzení, tak lidé, kterým se dělat nechtělo.⁸⁾ I když se většinou jednalo o dosti prodělečné instituce, promítaly se do jejich existence dobové představy o práci jako o socializačním fenoménu, jenž lidi odvádí od zahálky a od bezbožných představ.

Moderní masovou nezaměstnanost středověk samozřejmě neznal. Chudí lidé bez práce se do bezvýchodného postavení většinou nedostali vlastní vinou: skupinky žebráků byly marginalizovány převážně

elektriny, bez ranní teplé sprchy, bez varné desky, u níž stačí otočit knoflíkem, bez auta na klíček, jež není třeba hřebelcovat a okovávat. Stačí ho jen nakrmit benzinem či naftou. Zvykli jsme si na přepych a luxus, o němž se naším předkům ani nezdálo. Zároveň jsme si ale zvykli i žít na dluh, bez vztahu k budoucnosti. A to nejen v rodinných rozpočtech, nafukovaných spotřebitelskými úvěry, ale především v rozpočtech států, v nichž projídáme víc, než si můžeme dovolit.

I přes ohromné civilizační změny v nás ale zůstává mnohé z člověka, jehož se technický pokrok dotýkal jen jemným vánkem. Dodnes totiž řešíme podobné problémy, jaké řešil on. Dumáme nad tím, jak zabezpečit nemocné a staré lidi, jak opravit obecní cesty a jak udržet rovnováhu mezi bohatstvím a chudobou. Dodnes jako on sníme o lepším světě, utíkáme se do nereálného světa pohádek, v nichž rytíře, draky či prostírající se ubrousky vystřídaly kosmické lodi, hrdinové, co zázračně zachraňují svět, či novodobé Popelky, jež vždy najdou své prince. Dodnes se bojíme o své děti a bezmezně je milujeme, i když nás někdy k nevydržení zlobí. Znovu a znovu pláceme nad ztrátou nejbližších a následně zpytujeme svědomí a klademe si otázky, zda po smrti bude jen holé nic, či zda naopak smrtí život nekončí.

Odpovědi, které na naše otázky hledáme, ale mnohdy již byly nalezeny. Staletí mezi středověkem a dneškem je však uvrhly v zapomnění. Jestliže se k nim dnes vracíme, bylo by dobré si uvědomit, že téměř vše v našem „moderním“ světě má své předmoderní kořeny. Platí to pro lidské city, platí to pro utváření národních společenství a platí to i pro elementární materiální potřeby. Předmoderní svět, ztotožňovaný v této knize se středověkem, není světem kolem nás. Svět kolem nás se nezádržitelně změnil. Dodnes však zůstává hluboko v nás. Někdy stačí se na chvíli zastavit a připustit, že víra v absolutní modernu je nadutou pýchou. Zároveň však ona bezmezná víra bývá cynickým zavrhováním ohlížení se do zpětných zrcátek, jemuž jsme podlehli a jehož neblahou úrodu sklízíme dodnes. Pokud však nebudeme respektovat předmoderního člověka v nás, nebudeme mít úctu ani k současnosti, natož pak sami k sobě.

Kniha *Středověk v nás* není návodem, jak rozkrýt potíže moderního světa. Rozhodně by však chtěla být pobídkou k zamyšlení se nad dějinnou zkušeností, nad tím, že je někdy dobré vrátit se časem nazpátek a uvědomit si, že lepší než hledat nové cesty je znovuobjevit již jednou nalezené.

EDIČNÍ POZNÁMKA

Kapitoly knihy *Středověk v nás* povětšinou vycházejí z mých již dříve publikovaných textů a z přednášek proslovených studentům Fakulty humanitních věd UK v Praze v posledních pěti letech. Kapitola *Dvě tváře středověkého dětství: Malý dospělý versus milované dítě* je přepracovanou a rozšířenou verzí studií: *Dětství v předmoderní době*, *Souvislosti* 1996, č. 4, s. 7–29; *Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti hříšníci ve středověku*, *Dějiny a současnost* 28/2006, č. 1, s. 30–33. Kapitola *Člověk stárne, čas utíká: Dlouhověkost a neosamělé stáří* je přepracovanou a rozšířenou verzí studií: *Stáří v pozdním středověku*, *Souvislosti* 1997, č. 2, s. 7–28; *Člověk stárne, čas utíká. Vnímání věku a stáří ve středověku*, *Dějiny a současnost* 26/2004, č. 2, s. 8–11. Kapitola *Manželská svoboda* vychází z několika mých studií: *Rituál rozvodu*, in: *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Problémy, názory, otázky*, (edd.) Martin Wihoda, Demeter Maláčák, Brno 2006, s. 113–134; *Manželství v rané Jednotě bratrské*, in: *Mezi Baltem a Uhrami. Komenský, Jednota bratrská a svět středoevropského protestantismu. Sborník k počtě Marty Bečkové*, (edd.) Lenka Řezníková, Vladimír Urbánek, Praha 2006, s. 131–144; *Rituál královských svaťeb a zasnub*, in: *Antropologické přístupy v historickém bádání*, (edd.) Martin Nodl, Daniela Tinková, Praha 2007, s. 163–187; *Středověké dilema ženské svatosti*, in: *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie*, (edd.) Kateřina Čadková, Milena Lenderová, Jana Stráníková, Pardubice 2006, s. 105–114; *Proníkání kanonického práva do českého prostředí, jeho recepce nařízeními církve a rezistence laického prostředí vůči kanonickým předpisům*, in: *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*, (ed.) Pavel Krafl, Praha 2008, s. 650–658; *In facie ecclesiae*, in: *Manželství v pozdním středověku: rituály a obyčeje*, (edd.) Paweł Kras, Martin Nodl, Praha 2014 (*Colloquia mediaevalia pragensia* XIV), s. 53–61. Kapitola *Ekonomie nemoci a milosrdenství ve středověku* byla v téměř identické podobě publikována pod stejným názvem v časopisu *Mediaevalia Historica Bohemica* 17–1/2014, s. 89–104. Kapitola *Berně, úroky a vyrovnaný rozpočet* představuje přepracovanou a doplněnou verzí eseje *Sluší-li dáti*

se však nebojí velkého počtu zatracenců a snad se sami ani nebojí zatracení, neboť nežijí ve strachu před ním.

I když Rokycana ve svých soudech vždy poněkud přehání a snaží se svým posluchačům z kazatelny ukázat především ty, kdo se nedokáží sklonit před boží tváří, přesto v jeho slovech můžeme tušit odraz důsledků nedokončené husitské reformace, která rozrušující staré struktury strachu nedokázala většinu věřících získat pouhou Biblií k pravému, nehříšnému a vpravdě křesťanskému způsobu života. Reformace staré strachy sice narušila,⁵⁸⁾ avšak vytěsnit je z lidské mysli nedokázala. A nedokázala to ani racionalita 18. věku, ani industriální pokrok posledních dvou století. Strach ze smrti, z umírání, mrtvých těl, z nemoci, z materiálního nedostatku a hladové nouze, strach z živelných katastrof, z násilí a válek zůstal v člověku hluboko usazen a zůstane v něm navždy. Pouze ďábel na sebe začal brát nové podoby a změnil si jen jméno, ačkoli i on sám se k nám dodnes vrací, jak se to snaží „moderním“ lidem vnutit autoři mysteriózních románů, filmů a seriálů.⁵⁹⁾

ZÁVĚR: NALÉZAT A ZTRÁCET

Doba, v níž žijeme, dnes a denně mnohé ztrácí. Ztrácíme slova, která používali naše babičky a dědečkové. Naše děti, které vezmou do ruky knihy napsané v 19. století, musí – pokud chtějí porozumět všemu, co je v nich napsáno – sáhnout po slovníku. Ani slovník jim ale nepomůže pochopit, v jakých kategoriích se onen zmizelý svět pohyboval. Z našeho slovníku se nevytratila pouze slova, vytratily se i pocity, jež měli lidé, kteří prožili celý svůj život v přírodě, kteří neznali soukromí, kteří necestovali do tisíce kilometrů vzdálených světů a své večery trávili vyprávěním a ve vzpomínkách, jež se u praskajícího ohně znovu zpřítomňovaly.

Dnes a denně ztrácíme kolem sebe kamenné i dřevěné svědky minulosti. Chráníme sice středověké kostely a tvrze, avšak konzervujeme je do stavu, v němž nikdy neplnily svůj účel. Ztrácíme vztah k půdě i k vodě, bez nichž by naši předkové nepřežili. Ač se podobně jako oni snažíme extenzivně vytěžit přírodu kolem nás, mnohem méně než oni myslíme na to, že co si od přírody bereme, musíme do ní zase vracet. Mnozí z nás v posledních letech propadli kouzlu biopotravin či bio-bavlny. Chceme tím chránit svět, chceme tím pomáhat, avšak vůbec si neuvědomujeme, že se ve skutečnosti chováme úplně normálně a přirozeně. Mnozí z nás holdují přírodní medicíně, popíjejí bylinkové čaje či polykají homeopatické léky. Připadáme si v tom všem moderní, i když jen bezděky napodobujeme to, co po generace praktikovali předkové.

Pokud jsme něco za posledních sto let opravdu ztratili, tak je to právě přirozenost lidského chování. Technický svět a víra v pokrok nám zaslepily oči a my mátožně hledáme cestu zpět. Díky našemu ztracení tak ale naštěstí dnes a denně i nacházíme. Většinou však neobjevujeme nic nového, nýbrž pouze nevědomky navazujeme na zkušenosti lidí, kteří měli na zrození maličkostí celý život. Předmoderní člověk je v nás přítomný v téměř každém našem všednodenním chování. V mnohém uvažujeme a cítíme stejně jako muži i ženy pozdního středověku, i když samozřejmě materiálně a fyzicky mnohem méně strádáme než oni. Nikdo z nás, vyjma nevyléčitelných staromilců, by nechtěl žít ve světě bez

■ MARTIN NODL
STŘEDOVĚK V NÁS

Argo / 2015